

“DEVONU LUG’OTIT-TURK”NING ADABIY PARCHALARI, MAVZU VA JANR XUSUSIYATLARI TAHLILI

Akramova Feruzabonu

Farg’ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti filologiya va tillarni o’qitish (o’zbek tili) yo’nalishi

25.107-guruh talabasi

Ilmiy raxbar: **Abdullayeva Gulnoza**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20095320>

ANNOTATSIYA Ushbu tezida “Devonu lug’otit-turk” asarining adabiy parchalari, ularning mazmun-mohiyati, mavzu doirasi hamda janr xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda uchraydigan she’riy va nasriy namunalar orqali turkiy xalqlarning qadimiy dunyoqarashi, estetik qarashlari va badiiy tafakkuri yoritiladi. Shuningdek, undagi hikmatli so’zlar, maqollar, qo’shiqlar va rivoyatlarning o’ziga xos janriy tabiati, ularning xalq og’zaki ijodi bilan uzviy bog’liqligi ochib beriladi. Tadqiqot davomida asarning til boyligi, badiiy ifoda vositalari va uslubiy xususiyatlari ham ko’rib chiqilib, uning nafaqat lug’aviy, balki muhim adabiy manba ekanligi asoslab beriladi.

KALIT SO’ZLAR Devonu lug’otit-turk, Mahmud Koshg’ariy, turkiy adabiyot, adabiy parchalar, janr xususiyatlari, xalq og’zaki ijodi, maqol, hikmat, qo’shiq, badiiy tafakkur, til boyligi, poetika

KIRISH

“Devonu lug’otit-turk” asari turkiy xalqlarning tarixiy, madaniy va adabiy merosini o’zida mujassam etgan noyob manbalardan biridir. Ushbu asar XI asrda buyuk alloma Mahmud Koshg’ariy tomonidan yaratilgan bo’lib, u nafaqat birinchi turkiy lug’at sifatida, balki turkiy xalqlar hayoti, urf-odatlarini, dunyoqarashi va badiiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim adabiy yodgorlik sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Mazkur asarda til birliklari izohi bilan bir qatorda, turli adabiy parchalar, she’rlar, maqollar, hikmatli so’zlar va og’zaki ijod namunalari berilishi uning ilmiy va badiiy qiymatini yanada oshiradi. Bu parchalar orqali o’sha davr turkiy jamiyatining ijtimoiy hayoti, axloqiy qarashlari, tabiatga munosabati va estetik didi haqida keng tasavvur hosil qilish mumkin.

Adabiy parchalar asarning eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ular faqat tilni tushuntirish vositasi bo’lib qolmay, balki mustaqil badiiy qiymatga ega namunalar sifatida ham e’tiborga loyiqdir. Ayniqsa, undagi she’riy parchalar xalq og’zaki ijodining qadimiy shakllarini aks ettirib, turkiy poeziyaning dastlabki bosqichlari haqida muhim ma’lumot beradi.

Asarda uchraydigan maqollar va hikmatli so’zlar xalq donishmandligining ifodasi sifatida katta ahamiyatga ega. Ular qisqa, lo’nda va mazmunan chuqur bo’lib, hayotiy tajriba va ijtimoiy kuzatishlar asosida yaratilgan. Shu jihatdan, “Devonu lug’otit-turk” nafaqat tilshunoslik, balki folklorshunoslik va adabiyotshunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Mazkur ishning asosiy maqsadi asardagi adabiy parchalarni tahlil qilish, ularning mavzu doirasi va janr xususiyatlarini aniqlash, hamda ularning badiiy-estetik ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu orqali turkiy adabiyotning qadimiy ildizlari va uning rivojlanish bosqichlari haqida yanada chuqurroq tasavvur hosil qilish mumkin bo’ladi.

ASOSIY QISM

“Devonu lug’otit-turk” asarida keltirilgan adabiy parchalar o’zining rang-barang mavzulari bilan ajralib turadi. Ularda insonning kundalik hayoti, mehnati, urf-odatlar, muhabbat, sadoqat, jasorat, do’stlik kabi umumiy insoniy qadriyatlar aks ettirilgan. Ayniqsa, tabiat tasviri va insonning tabiat bilan uyg’unligi haqidagi qarashlar ko’plab she’riy parchalar orqali ifodalangan.

She’riy parchalar asarda alohida o’rin tutadi. Ular ko’pincha qisqa, ammo mazmunan chuqur bo’lib, xalq og’zaki ijodiga xos bo’lgan sodda va ravon uslubda yozilgan. Bu she’rlar orqali o’sha davr turkiy xalqlarining estetik didi, obrazli fikrlashi va poetik tafakkuri namoyon bo’ladi. Ularning asosiy xususiyati obrazlilik, ritmik tuzilish va xalqona ifoda vositalaridan keng foydalanishdir.

Maqollar va hikmatli so’zlar esa asarning eng qimmatli qismlaridan biri hisoblanadi. Ular qisqa shaklda katta mazmunni ifoda etib, xalq donishmandligining yorqin namunasi sifatida namoyon bo’ladi. Masalan, mehnatning qadri, halollik, sabr-toqat, do’stlik va vafodorlik kabi tushunchalar maqollar orqali ifodalanadi. Bu esa o’sha davr jamiyatining axloqiy me’yorlarini yoritishda muhim rol o’ynaydi.

Asarda uchraydigan rivoyatlar va hikoyatlar ham alohida e’tiborga loyiq. Ular orqali turli tarixiy voqealar, afsonaviy obrazlar va qahramonlar haqida ma’lumot beriladi. Bu rivoyatlar o’zining badiiyligi bilan birga, tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo’lib, yosh avlodni ezgulikka undash, yomonlikdan qaytarish kabi maqsadlarga xizmat qiladi.

Janr jihatidan qaraganda, “Devonu lug’otit-turk” asaridagi adabiy parchalar turli xil janrlarga mansubdir. Ular orasida lirik she’rlar, epik rivoyatlar, didaktik maqollar va hikmatli so’zlar mavjud. Bu esa asarning janr jihatidan boy va rang-barang ekanligini ko’rsatadi.

Lirik janrga mansub parchalar asosan insonning ichki kechinmalari, his-tuyg’ulari va ruhiy holatini aks ettiradi. Epik janrga oid parchalar esa voqealar rivoji, qahramonlar harakati va sarguzashtlarni tasvirlaydi. Didaktik janr esa asosan nasihat, pand-nasihat va axloqiy g’oyalarni targ’ib qilishga qaratilgan.

Asarning yana bir muhim jihati uning til boyligi va badiiy ifoda vositalaridir. Unda metafora, tashbeh, mubolag’a kabi badiiy san’at vositalaridan keng foydalanilgan. Bu esa matnning ta’sirchanligini oshirib, o’quvchiga chuqur estetik zavq bag’ishlaydi.

Shuningdek, asardagi adabiy parchalar xalq og’zaki ijodi bilan chambarchas bog’liq. Ular avloddan-avlodga og’zaki tarzda o’tib kelgan bo’lib, keyinchalik yozma shaklga keltirilgan. Shu sababli, ularning uslubi sodda, tushunarli va xalqona ruhda bo’ladi.

XULOSA

“Devonu lug’otit-turk” asari turkiy xalqlarning boy madaniy va adabiy merosini o’zida mujassam etgan noyob manba hisoblanadi. Undagi adabiy parchalar esa asarning eng muhim va qimmatli qismlaridan biridir. Ular orqali o’sha davr turkiy jamiyatining dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va estetik didi haqida muhim ma’lumotlar olish mumkin.

Asardagi she’riy parchalar, maqollar, hikmatli so’zlar va rivoyatlar turli janrlarga mansub bo’lib, ularning har biri o’ziga xos xususiyatlarga ega. Bu esa asarning janr jihatidan boyligini ko’rsatadi. Ayniqsa, undagi xalq og’zaki ijodi namunalarning mavjudligi uning folklor bilan uzviy bog’liqligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, asarning til boyligi, badiiy ifoda vositalari va uslubiy xususiyatlari uning yuksak badiiy qiymatini belgilaydi. “Devonu lug’otit-turk” nafaqat tilshunoslik, balki

adabiyotshunoslik va folklorshunoslik uchun ham muhim ilmiy manba sifatida katta ahamiyatga ega.

Umuman olganda, ushbu asar turkiy adabiyotning shakllanishi va rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Undagi adabiy parchalar esa qadimiy turkiy xalqlarning badiiy tafakkuri va ma’naviy dunyosini o‘rganishda bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. “Devonu lug‘otit-turk” – Mahmud Koshg‘ariy – Toshkent, 1960
2. Turkiy adabiyot tarixi – N. Mallayev – Toshkent, 1976
3. O‘zbek adabiyoti tarixi – B. Valixo‘jayev – Toshkent, 2002
4. Adabiyotshunoslik asoslari – Q. Yo‘ldoshev – Toshkent, 2010
5. Folklorshunoslik – M. Jo‘rayev – Toshkent, 2008
6. O‘zbek xalq maqollari – T. Mirzayev – Toshkent, 2005
7. Turkiy xalqlar og‘zaki ijodi – A. Abdug‘afurov – Toshkent, 2012
8. Badiiy tahlil asoslari – S. Mamajonov – Toshkent, 2015
9. Til va adabiyot nazariyasi – H. Ne‘matov – Toshkent, 2001
10. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar – A. Rustamov – Toshkent, 1982